

De ambtsketen van de burgemeester

door Arnold Gevers

Op 16 november 1852 trad het Koninklijk Besluit in werking, waarbij het dragen van de ambtsketen door de burgemeester werd geregeld¹. Deze regeling was vereist door de invoering van de Gemeentewet, één van de vele nieuwe wetten die onder leiding van Thorbecke tot stand waren gekomen. Genoemde Gemeentewet stelde in artikel 76 dat elke burgemeester een onderscheidingsteken zou moeten dragen: 'Hij draagt de onderscheidingsteekenen, door Ons te bepalen'. Het KB stelde nadere regels aan deze summierse bepaling. Vervolgens stuurde Thorbecke, toen minister van binnenlandse zaken, een brief aan de Gedeputeerde Staten van elke provincie om dit verder te regelen. Het was niet een vanzelfsprekende zaak dat de gemeenten ertoe zouden overgaan een dergelijk onderscheidingsteken aan te schaffen: zij waren daartoe - volgens andere regelingen op het gebied van de gemeentelijke financiën - immers niet verplicht. 'Ik zou het hoogst wenschelijk achten' zo schreef Thorbecke, 'dat elke gemeente zich die teekenen, welke dan vervolgens haar eigendom zouden blijven, aanschafte'. Met nadruk wees de minister er op dat dit onderscheidingsteken bedoeld was voor de burgemeester in functie en niet als persoon. Het gevaar was namelijk groot dat er gemeenten waren, vooral kleine en armlastige, die hun toch al karig beloonde burgemeester zouden verplichten dit teken uit de privézak aan te schaffen.

Daarop publiceerden Gedeputeerde Staten een besluit in het *Provinciaal blad van Overijssel* om deze zaak bij de gemeentebesturen onder de aandacht te brengen². Een extra argument was de bepaling in het KB dat als de burgemeester afwezig was diens vervanger dan dit onderscheidingsteken moest dragen en het daardoor te meer een gemeentelijke zaak was.

Het KB van 16 november 1852 stelde regels omtrent de momenten waarop het onderscheidingsteken moest worden gedragen en hoe het eruit moest zien. Allereerst werd vastgesteld dat 'de onderscheidingsteekenen, door den burgemeester te dragen, bestaan in een zilveren penning, hebbende eene middellijn van veertig strepen en vertoonende aan de eene zijde het wapen des Rijks, aan de andere dat der gemeente; de penning, hangende op de

S. van Tuinen tijdens zijn installatie door wethouder A. Fien als burgemeester van Kampen, 3 december 1970. Collectie Gemeentearchief Kampen.

borst, hetzij aan eene zilveren keten, hetzij aan een oranje zijden lint; de keten of het lint op beide schouders, aan den rok of het opperkleed vastgehecht'.

Kort na het besluit van Gedeputeerde Staten kregen alle gemeenten in Overijssel een brief van de Commissaris des Konings om de aanschaf te coördineren. Hij had op zijn beurt een aanbod ontvangen van de heren D. van der Kellen en J.P. Menger, graveurs bij 's Rijks Munt te Utrecht, om als leverancier van dit voorwerp op te treden. Zij bleken reeds met de GS van de provincie Utrecht een dergelijke regeling te hebben getroffen en stelden het op prijs ook elders hun diensten aan te bieden. Zij waren in staat om die pen-

ning te leveren ‘tegen betaling van f 10, - aan de eene zijde gestempeld met het rijkswapen en met het ingesneden wapen der gemeente aan de keerzijde, en tegen betaling van f 6, - wanneer de gemeente geen wapen heeft’. De Commissaris bood tevens aan alle betalingen via zijn bureau te laten verlopen³. Wel eiste de Commissaris dat de gemeenten met een gemeentewapen het betreffende besluit van de Hoge Raad van Adel bij zouden voegen. Waarschijnlijk was dat bedoeld ten gerieve van de graveurs, maar mogelijk ook om de illegale introductie van een gemeentewapen te verhinderen. Van andere zijde kregen de gemeenten ook post: een juwelier uit Den Haag wilde graag optreden als leverancier van bij de penning behorende ketens of linten.

De gemeenten IJsselmuiden, Wilsum en Grafhorst

In 1852 hadden deze gemeenten dezelfde persoon als burgemeester: Chr. H.A. Engelenberg, die er van 1843 tot in 1880 aan het hoofd stond⁴. Hij schreef op 16 december aan de Commissaris dat hij graag voor zijn drie gemeenten elk een penning wilde bestellen en wel een voor IJsselmuiden zonder wapen en voor Grafhorst en Wilsum ieder met wapen⁵. Blijkbaar had hij zijn gemeenteraden hier niet over hoeven te raadplegen, want de notulen van de gemeenteraden uit die tijd behandelen dit onderwerp niet. Wel blijkt uit de financiële administratie dat die penningen door de betreffende gemeenten betaald zijn.

Meer moeite had de burgemeester met de toezending van de gevraagde besluiten van de Hoge Raad van Adel ten behoeve van de stadjes Wilsum en Grafhorst. Beiden hadden in 1819 bevestiging ontvangen van het vanouds door hen gevoerde wapen, maar dat van Wilsum hing ingelijst in het gemeentehuis en dat van Grafhorst bleek bij de brand van 1849 verloren te zijn gegaan⁶. Daarom stuurde hij slechts de lakafdrukken van de stadszegels mee. De aanschaf van het lint vinden we nergens verantwoord.

De gemeenten Kamperveen en Zalk en Veecaten

Eenvoudiger had burgemeester Jan Dirk van Hasselt het, omdat zijn beide gemeenten geen wapen voerden. Op 11 december vergaderde de gemeenteraad van Kamperveen en keurde de aanschaf van een dergelijke penning goed⁷. De gemeenteraad van Zalk en Veecaten zou eerst op 6 april 1853 de uitgave ‘voor den penning, dienende tot onderscheidingsteeken voor den burgemeester’ ten bedrage van 6 gulden goedkeuren⁸. Ook hier werd de aanschaf van lint niet verantwoord.

De gemeente Schokland

Zelfs van de noodlijdende gemeente Schokland kwam bij de Commissaris des Konings een aanvraag binnen van burgemeester Gerrit Jan Gillot 'om het onderscheidingsteeken [...] zonder zilveren ketting'. Wellicht ten overvloede meldde hij: 'daar deze gemeente van geen wapen is voorzien, zo zal er aan de keerzijde den naam der gemeente op dienen te staan'⁹. Per 24 januari 1853 kreeg hij de penning toegezonden en werd opgeroepen de rekening van 6 gulden te komen voldoen op de provinciale griffie te Zwolle en bovendien nog 5 cent extra mee te nemen voor het doosje, waarin de penning was verpakt¹⁰. De gemeente Schokland werd echter per 10 juli 1859 geacht opgehouden hebben te bestaan: het eiland was ontruimd en de meeste inwoners waren inmiddels vertrokken naar Kampen. Behalve het archief van de opgeheven gemeente en de sabel van de veldwachter werd de volgende dag ook 'het onderscheidingsteeken van den Burgemeester' aan zijn collega van Kampen overgegeven¹¹.

De gemeente Kampen

De burgemeester van Kampen, jhr. mr. H.A. Wttewaal van Stoetwegen, moest de Commissaris berichten dat de gemeenteraad niet binnen de gestelde termijn bijeengeroepen kon worden om over de aanschaf te spreken. Hij twijfelde er echter niet aan dan dat de Raad er positief tegenover zou staan. Evenwel bestelde hij twee gelijke exemplaren: de ene zou betaald worden uit de gemeentekas, de andere zou hij zelf bekostigen.

Wat de wapenafbeelding betrof stuurde ook hij een afdruk van een zegelstempel mee en een afschrift van het besluit van de Hoge Raad van Adel. De originele wapenbrief bleef veiligheidshalve in het stadhuis.

Inderdaad ging de Kamper gemeenteraad akkoord met deze gedachtegang en men besloot 'het onderscheidingsteeken van den Burgemeester, waartoe eene zilveren ketting zal worden gebezigd, voor kosten der gemeente aan te schaffen en op het Stadhuis te laten berusten ten gebruike van hem, die bij afwezigheid of verhindering van den Burgemeester hem bij brand of andere spoedeischede gevallen ingevolge de wet moet vervangen'¹².

Wat er gebeurd is met de door de burgemeester zelf aangeschafte penning is vooralsnog onbekend; hij wordt niet apart vermeld in de boedelinventaris die kort na het overlijden van Henri Azuerus Wttewaal in 1866 werd opgesteld¹³. Behalve de penning schafte de gemeente Kampen dus ook nog een keten aan. Deze lieten ze maken bij de plaatselijke goud- en zilversmid Volkert Brouwer, die daar 16 gulden voor kreeg uitbetaald. Daarmee was het stads-

bestuur zelfs een gulden duurder uit dan het bedrag dat de doorsnee ketting kostte. Voor 15 gulden kon een zilversmid een keten maken, als hij (of zijn opdrachtgever) koos uit een vijftal voorbeelden, die 'in Den Haag' waren 'goedgekeurd'.

In 1898 kregen alle gemeenten in Overijssel die nog geen gemeentewapen voerden een wapen verleend, uitgezonderd Kamperveen. Aanleiding daar toe was de bouw van de nieuwe Statenzaal aan de Diezerstraat te Zwolle, samenvallend met de troonsbestijging van Koningin Wilhelmina¹⁴. In dit geval betrof het dus de gemeenten IJsselmuiden en Zalk en Veecaten. Uit de gemeenterekeningen blijkt dat er wel geld werd uitgegeven aan traktaties voor de schooljeugd en het inlijsten van het portret van de jonge vorstin, alsmede voor de wapentekening, maar blijkbaar heeft deze vorstelijke gunst niet geleid tot een aanpassing van de ambtsketens.

De installatie van burgemeesters

Na de introductie van het fenomeen van een ambtsketen zien we dat deze een speciale rol in de samenleving gaat spelen en enigszins van karakter verandert. Met name is die rol steeds meer zichtbaar bij de overdracht van het burgemeesterschap.

Bij het herstel der zelfstandigheid en het aantreden van koning Willem I in 1813 was nieuwe wetgeving nodig. Toch bleven er nog lange tijd oude regelingen en gebruiken in stand. Zo werd sinds 1815 het college van burgemeesters van de (grote) steden uit een nominatie door de Raad door de koning benoemd. Eén van hen, de president-burgemeester, leidde de vergaderingen. Eerst in 1824 werd het eenhoofdig burgemeesterschap ingevoerd en kwamen er wethouders. De Gouverneur der Provincie kwam persoonlijk op 25 februari naar Kampen om de oude raad te ontbinden en een nieuwe te installeren¹⁵. De eerste Kamper burgemeester, die als zodanig werd aangesteld, was de heer F. Lemker, die daarop de eed in handen van Zijne Excellentie aflegde. Ook bij het aantreden van zijn opvolger kwam de Gouverneur naar Kampen om, tijdens een speciale raadsvergadering, de installatie van H.A. Wittewaal van Stoetwegen tot burgemeester te verrichten¹⁶. Waarschijnlijk zal deze gebeurtenis in de straten van de stad op 6 januari 1843 niet onopgemerkt voorbij zijn gegaan, maar berichten daarover ontbreken. De intocht van burgemeester mr. S.H. de la Sablonière te Kampen vond plaats op donderdag 20 december 1866 met veel vlagvertoon en fanfare. Eerst op 31 december vond zijn eerste raadsvergadering plaats, tijdens welke eerst het KB van benoeming werd voorgelezen en hij door wethouder

P.H. Gallé namens allen werd gelukgewenst. Die toespraak werd vervolgens ‘met eene gepaste aanspraak’¹⁷ beantwoord door de nieuwe burgemeester. Zijn opvolger, mr. L.W. Ebbinge, werd minder triomfantelijk ingehaald, maar de installatie tijdens de raadsvergadering van 1 september 1885 had veel overeenkomsten. Om toch wat nadruk te leggen op het bijzondere karakter van de bijeenkomst werd de nieuwe burgemeester, na het voorlezen van het KB van benoeming, *en cortège* binnengeleid. Tijdens zijn toespraak refereerde de heer Ebbinge aan het onderscheidingsteken van zijn ambt in de volgende passage: ‘Maar gij zult het met mij eens zijn, dat het geheel iets anders is, uit de verte naar het voorwerp zijner wenschen te staren, dan met de verkregen medaille in de hand, die van nabij te onderzoeken, in het bijzonder ook hare keerzijde te leeren kennen’¹⁸.

Voor de installatie van burgemeester mr. J.D.Æ. van Blommestein werd op 9 februari 1897 een aparte buitengewone raadsvergadering belegd. De waarnemend burgemeester W.J. Oudendijk overreikte hem na een toespraak het ‘insigne, het teeken uwer waardigheid’, en ‘nadat de heer v. Blommestein zich de zilveren keten had omgehangen’ kon hij de raad toespreken. De bijeenkomst werd besloten met een receptie¹⁹.

Grauw en grijs was het op 4 juni 1919, toen M. Fernhout tijdens een bijzondere raadsvergadering werd geïnstalleerd als burgemeester van Kampen²⁰. Ondanks het slechte weer was er een stoet van rijtuigen, die de heer en mevrouw Fernhout naar het versierde stadhuis bracht. Daar sprak de locoburgemeester H.W. ten Kate hem toe om te eindigen met de woorden: ‘... terwijl ik u de ambtsketen omhang, welke van uw nieuwe waardigheid het uiterlijk teeken is’.

Het omhangen van de ambtsketen geschiedde ook bij de installatie van burgemeester L.K. Okma op 18 april 1933²¹ en van burgemeester H.M. Oldenhof op 21 juli 1936²². Na de Tweede Wereldoorlog heeft deze traditie zich voortgezet en inmiddels kan men zich eigenlijk niet anders indenken dan dat het op die wijze gaat.

De installatie in de plattelandsgemeenten

In de plattelandsgemeenten ging het er uiteraard soberder aan toe. Toen J. Tichler van maire, later schout, tot burgemeester van IJsselmuiden werd, bracht dat geen speciale vermelding in de raadsnotulen. Ook zijn opvolger, de latere burgemeester van Kampen Wttewaal van Stoetwegen, trad aan zonder veel vertoon. Slechts ‘na vooraf eene korte aanspraak gehouden te hebben, betrekkelijk deszelfs eerste zitting als president in dezen Raad’

De voltallige gemeenteraad van Wilsum op de stoep van de raadzaal. Voor de deur burgemeester W. Meijer en gemeentesecretaris Diepeveen, ca. 1930. Collectie Gemeentearchief Kampen.

ging hij aan het werk²³. De burgemeester van IJsselmuiden, Grafhorst en Wilsum, Chr. H.A. Engelenberg werd in 1880 opgevolgd door zijn zoon C.H.A.A. Engelenberg. De eerste raadsvergadering onder zijn voorzitterschap werd door hem geopend met het voorlezen van het Koninklijk Besluit van zijn benoeming, 'gevolgd door eene toepasselijke toespraak tot de leden, die dezen met hunne beste wenschen beantwoorden'²⁴. Zeventien jaar later werd Engelenberg opgevolgd door H. Visscher. Bij de aanvang van de eerste raadsvergadering onder zijn voorzitterschap op 23 november 1897 nam wethouder Venema de leiding 'en wenschte den burgemeester bij het overreiken van den ambtspenning geluk met de benoeming en hoopte dat hij zoowel in het belang der gemeente, als tot zijn eigen voldoening nog jaren werkzaam moge zijn'²⁵.

De intocht van burgemeester W. Meijer op 10 februari 1914 was een gebeurtenis van de eerste orde. Per koets werden hij en zijn vrouw ingehaald en toegezongen. De rijtoer voerde langs de drie plaatsen waar de gemeenteraden van IJsselmuiden, Grafhorst en Wilsum vergaderden. Te IJsselmuiden was dat een 'kleine eenvoudige herbergkamer', waar de oudste wethouder 'met

een welgemeenden gelukwensch den heer Meijer het teeken zijner waardigheid overhandigde'. Te Grafhorst vond ook een ontvangst in de raadzaal plaats en 'overhandigde daarboven in den raad de heer H. van der Steege, als oudste wethouder, weer lint en medajle aan den heer Meijer met een recht hartelijken gelukwensch'. Vervolgens trok de stoet naar Wilsom. 'Voor het raadhuis, ook hier een herbergkamer, stapten burgemeester en mevrouw Meijer uit' en binnengekomen werd hij door een der wethouders toegesproken, die hem vervolgens 'de teekenen zijner waardigheid ter hand stelde'²⁶.

In een met vier paarden bespannen rijtuig werd Jules van Hasselt op 28 juli 1875 afgehaald om zijn intree te doen als burgemeester van Kamperveen en Zalk en Veecaten. In beide gemeenten hield hij 'eene toepasselijke aanspraak tot de [raads]leden, die deze met hunne beste wenschen beantwoordden'²⁷. Na bijna veertig jaar zijn ambt bekleed te hebben overleed Van Hasselt, diep betreurd door de inwoners. Toevallig speelde dat eveneens in 1914 en evenals in IJsselmuiden c.a. moest er een nieuwe burgemeester worden aangesteld. Ook hier markeerde een rijtoer de ambtsaanvaarding van burgemeester Peter van Vleuten. Tijdens die feestelijke tocht werd in de raadskamer van Kamperveen aan de Koelucht een raadsvergadering gehouden en kreeg de nieuwe voorzitter de ambtspenning ter hand gesteld. Hierna trok de stoet naar Zalk²⁸.

Ruim 21 jaar zou de heer Meijer als een echte burgervader leiding geven aan zijn drie gemeenten. Toen hij echter in 1935 gepensioneerd werd, was het al duidelijk dat die gemeenten niet lang meer zelfstandig zouden blijven. Zijn opvolger, E.J. Diepeveen, was dan ook slechts waarnemend burgemeester. De raadsnotulen maken helaas niet gewag van een speciale ontvangst of ambtsaanvaarding.

Enige jaren daarvoor was te Zalk en Veecaten en in Kamperveen J.A. Hardenberg als burgemeester geïnstalleerd. Op 18 november 1931 werd ook hij, met zijn verloofde, in een open landauer feestelijk te Zalk ingehaald. In de Nederlands Hervormde kerk was een buitengewone raadsvergadering belegd, waar men 'hem toen door omhanging van het oranjelint met penning [heeft] geïnstalleerd'²⁹. Daarna trok de stoet naar het kerkje aan de Hoogeweg, waar hij de burgemeesterlijke ambtsketen kreeg omgehangen³⁰. Het is opmerkelijk, dat men op dat ogenblik in Kamperveen kon beschikken over een echte ambtsketen: tot op dat moment zijn er geen aanwijzingen, waaruit de aanschaf daarvan kan worden bewezen. Zelfs de verlening aan Kamperveen van een nieuw gemeentewapen in 1930 veroorzaakte - voor

zover kon worden nagegaan - geen aanschaf van een zilveren ketting, althans in de gemeentelijke rekeningen blijkt daarvan niets.

Groot IJsselmuiden

Per 1 januari 1937 werden de gemeenten Grafhorst, Kamperveen, Wilsum, IJsselmuiden en Zalk en Veecaten samengevoegd tot een gemeente IJsselmuiden, in de wandeling Groot IJsselmuiden genoemd. De nieuwe gemeente telde 6.317 inwoners (vergelijk: de gemeente Kampen had er op dat ogenblik 20.167). Maar waarschijnlijk was de koninklijke bruiloft op 7 januari een gebeurtenis van grotere importantie, immers de eerste handeling waartoe de nieuwe gemeenteraad tijdens haar eerste vergadering besloot was om een 'telegrafischen gelukwensch aan het Vorstelijk Bruidspaar' te verzenden. Een maand later kwam het bericht van de aanstelling van een nieuwe burgemeester: jhr. mr. M.L. Quarles van Ufford, die vervolgens op 15 februari van dat jaar werd geïnstalleerd. Na een rijtoer en zanghulde kreeg hij de ambtsketen omgehangen en de voorzittershamer in de hand gedrukt. Was het de ambtsketen van Kamperveen die bij die gelegenheid werd

E. van Voorden houdt zijn afscheidsrede als burgemeester van IJsselmuiden, 11 september 1989. Collectie Gemeentearchief Kampen.

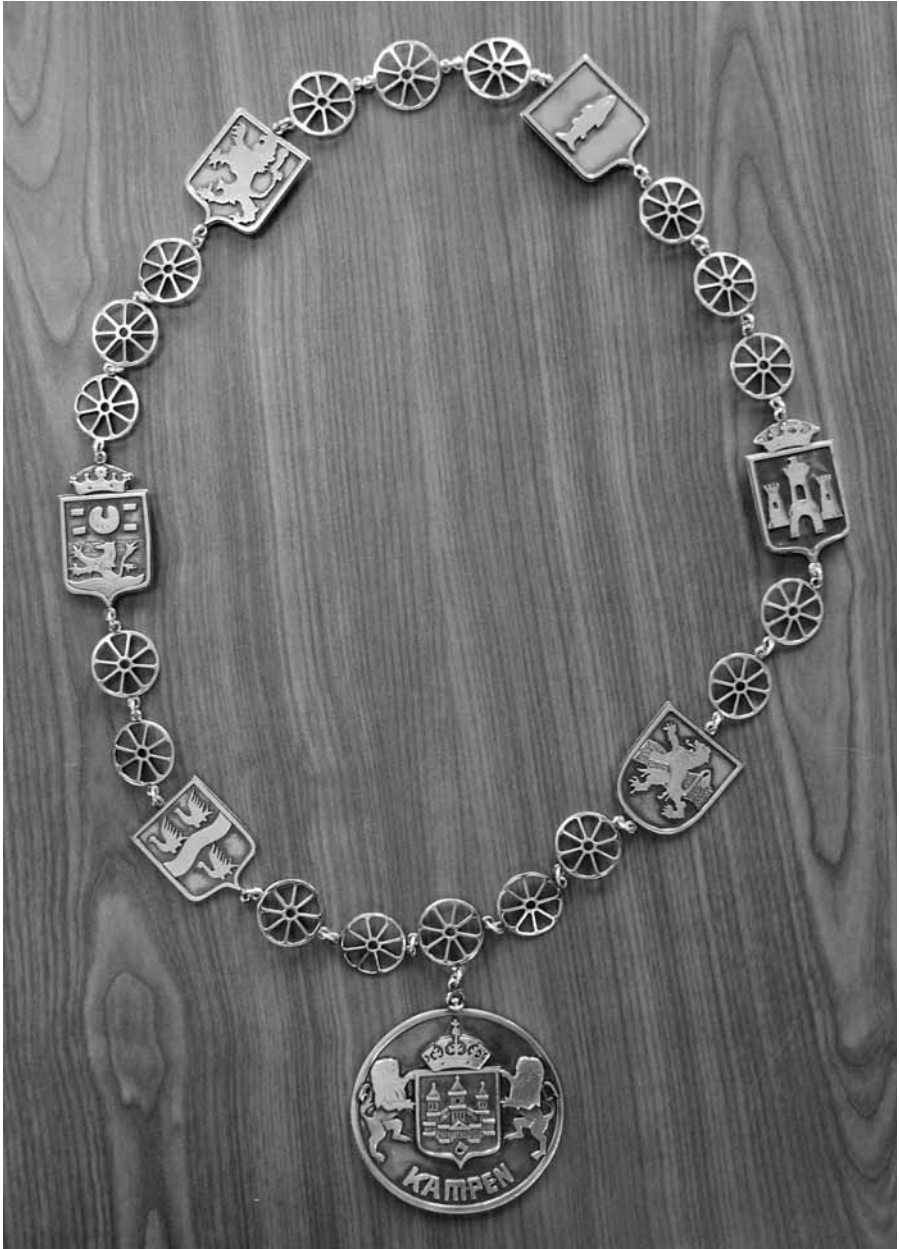

Burgemeester H.C. Kleemans neemt afscheid van wethouder J.D. Bossink, 22 april 1990. Bij deze gelegenheid draagt hij de nieuwe ambtsketen. Collectie Gemeentearchief Kampen.

gebruikt? De rekeningen uit die jaren vermelden geen aanschaf van iets dergelijks; mogelijk had men besloten om in die toch economisch moeilijke tijden geen nieuwe aan te schaffen. Ongetwijfeld was het dezelfde keten die werd gebruikt door de opeenvolgende burgemeesters van IJsselmuiden, tot dat men - naar men mij vertelde - moest constateren, dat hij was verdwenen. Aangezien een goede buur beter is dan een verre vriend mocht de burgemeester van IJsselmuiden toen gebruik maken van de oude ambtsketen van Kampen, die daarvoor uit het museum werd gehaald.

Een nieuwe ambtsketen in Kampen

Een nieuw elan, moet men in Kampen gedacht hebben, toen er plannen werden ontwikkeld om een nieuwe ambtsketen te laten vervaardigen. Wellicht speelde ook mee de overweging dat - tijdens de Tweede Wereldoorlog - de NSB-burgemeester Sandberg dit hoogheidsteken ook had gedragen. Op 21 december 1989, voorafgaand aan de begrotingsvergadering, ontving burgemeester H.C. Kleemans uit handen van wethouder Arend Hengeveld een

De ambtsketen van de burgemeester van Kampen, na de samenvoeging met IJsselmuiden in 2001.
De keten is ontworpen door de Kamper zilversmid Jelte Stil.

nieuwe zilveren ambtsketen. Deze was vervaardigd door de Kamper edelsmid Jelte Stil³¹.

Zijn ontwerp bestond uit een strak vormgegeven keten van zestien schakels en vier penningen. Op die penningen zijn afgebeeld: op de grootste: het wapen van het Koninkrijk der Nederlanden met op de keerzijde het gemeentewapen van Kampen. Op de drie kleinere penningen staan afgebeeld de Broeder-, Koornmarkts- en Cellebroederspoort.³² De kosten hadden circa 14.000 gulden bedragen. Een jaar eerder had Stil ook al een nieuwe 'bodebus' (een onderscheidingsteken van de gemeentelijke boden) vervaardigd. De oude keten kreeg een plaatsje in het Stedelijk Museum, waar hij werd tentoongesteld.

Per 1 januari 2001 werden de gemeenten Kampen en IJsselmuiden samengevoegd tot een nieuwe gemeente Kampen. Op 2 januari kwam men in de Stadsgehoorzaal bijeen voor een feestelijk samenzijn. 'Allereerst hing commissaris van de koningin Hendrixx de nieuwe burgemeester Oosterhof de ambtsketen om. Het werd een plaatje: de commissaris van de koningin, die zijn vroegere collega-gedeputeerde de keten over de revers schikt, terwijl de nieuwe burgemeester langs zijn neus weg kijkt of het wel goed gaat'³³. Niet daarbij vermeld werd, dat de ambtsketen een nieuw vervaardigd exemplaar was, eveneens een creatie van Jelte Stil³⁴.

Ditmaal was de kunstenaar geïnspireerd door de gouden wielen van de brug over de IJssel en door vijf woonkernen van de nieuwe gemeente, waaronder 's-Heerenbroek. Deze laatste buurschap had voordien tot de gemeente Zwolle en daarvoor tot Zwollerkerspel gehoord.

'Onderaan de ketting hangt groot het wapen van de gemeente Kampen, met op de achterkant het Rijkswapen', aldus de kunstenaar, die over het ontwerp en de uitvoering lang had nagedacht. 'Verder zijn de wapens van de provincie Overijssel, het Kampereiland [sic!], Grafhorst, Wilsum, Zalk en Veecaten in de keten verwerkt', zo meldde de krant. De overige kernen 's-Heerenbroek en De Zande konden echter niet op deze manier worden gerepresenteerd, omdat ze niet als een zelfstandige gemeente een wapen hadden gevoerd.

Tot slot

Ondanks een gedegen onderzoek blijven er nog een paar vragen onbeantwoord. Niet te achterhalen viel wat er gebeurd is met de penningen van de onderscheidingstekens van Wilsum, Grafhorst, Zalk en Veecaten, Kamperveen en die van IJsselmuiden na 1937. Ook een bevestiging van het verhaal van de verdwenen ambtsketen van IJsselmuiden is een zaak die wellicht

nog eens op schrift kan worden gezet, of het plotseling opduiken van een verdwaalde keten zou voer geven tot een nieuwe publicatie.

Noten

1. Een algemene inleiding: B. ter Molen-den Outer, *Ambtsketens van burgemeesters in Nederland*. 's-Gravenhage 1979.
2. Historisch Centrum Overijssel (HCO). Archief Provinciaal Bestuur 1813-1948, inv.nr. 4361: *Provinciaal blad van Overijssel*. 1852, nr. 121.
3. HCO. Archief Provinciaal Bestuur 1813-1948, inv.nr. 14181.
4. H. Wiersma (red.), K.H. Vos en Th. G. Verlaan, *De lakens uitdelen in Overijssel. Over burgers en bestuurders*. Zwolle 1987, 137, 142 en 143.
5. Gemeentearchief Kampen (GAKampen), Archief Gemeente IJsselmuiden, inv.nr. 108.
6. Deze brand vond plaats op 5 mei 1849 en verwoestte driekwart van alle huizen.
7. GAKampen, Archief Gemeente Kamperveen, inv.nr. 10.
8. GAKampen, Archief Gemeente Zalk, inv.nr. 3.
9. HCO, Archief Provinciaal Bestuur 1813-1948, inv.nr. 14183, 5020/4393.
10. GAKampen, Archief Gemeente Schokland, inv.nr. 51.
11. GAKampen, Archief Gemeente Schokland, inv.nr. 93.
12. GAKampen, Archief Gemeente Kampen (Nieuw Archief), inv.nr. 23.
13. GAKampen, archief J.B. van de Dussen, nots. te Kampen, inv.nr. 293, aktenr. 1798.
14. A.J. Gevers, 'De gebrandschilderde wapens in de Statenzaal te Zwolle', in: *Heraldiek. Verzameling voordrachten uitgesproken tijdens de Heraldische Dag 2004*. [Weesp 2005], 17-28.
15. GAKampen, Archief Gemeente Kampen (Nieuw Archief), inv.nr. 7.
16. GAKampen, Archief Gemeente Kampen (Nieuw Archief), inv.nr. 13.
17. GAKampen, Archief Gemeente Kampen (Nieuw Archief), inv.nr. 35.
18. GAKampen, Archief Gemeente Kampen (Nieuw Archief), inv.nr. 57.
19. *Kamper Courant* 11 februari 1897.
20. GAKampen, Archief Gemeente Kampen (Nieuw Archief), inv.nr. 91; vergelijk *Kamper Courant* 4 juni 1919.
21. *Kamper Courant* 19 april 1933.
22. *Kamper Courant* 21 juli 1936.
23. GAKampen, Archief Gemeente IJsselmuiden, inv.nr. 5, d.d. 2 januari 1838; zijn opvolger Engelenberg zou op 8 april 1843 hetzelfde doen.
24. GAKampen, Archief Gemeente IJsselmuiden, inv.nr. 8.
25. GAKampen, Archief Gemeente IJsselmuiden, inv.nr. 9.
26. *Kamper Courant* 12 februari 1914.
27. GAKampen, Archief Gemeente Kamperveen, inv.nr. 12.

28. *Kamper Courant* 9 september 1914; vgl. Archief Gemeente Kamperveen, inv.nr. 14, d.d. 8 september 1914.
29. *Kamper Courant* 20 november 1931.
30. GAKampen, Archief Gemeente Kamperveen, inv.nr. 15, d.d. 18 november 1931.
31. *Kamper Courant* 8 december 1989.
32. L. van Dijk en N. Herweijer (red.), *Glans langs de IJssel. Zilver uit Zutphen, Deventer, Zwolle en Kampen*. Zwolle 1999, 239.
33. S. Hörchner, 'Kamper Kroniek 2001'. In: *Kamper Almanak 2002. Cultuur Historisch Jaarboek*. Kampen 2002, 141.
34. *Nieuw Kamper Dagblad* 15 december 2000.